

S. Turcsányi Ildikó: 60 éve hunyt el Veress Endre történetíró

Veress Endre történekutató 1868. február 15-én született Békésen, nagyszülei házában. Szülei ekkor Bukarestben éltek, de az első gyermek születéséhez alkalmasabbnak találták, ha az édesanya hazautazik Békésen lakó szüleihez. Így aztán életének első három hónapját itt töltötte, később is Békést vallva szülővárosának. Bukarestben nőtt fel, a bukaresti német iskolában volt kisiskolás. Ez az iskola méltán volt híres és tartották a legjobb romániai iskolák egyikének. A tanítási nyelv a német volt, de a némettel egyenlő mértékben tanították a franciát is. A szülői házból, a családjából jó nyelvérzéket, kétszeres nyelvtudást hozva hamarosan négy nyelven beszélt és írt: a magyaron kívül a románt, a németet és a franciát egyformán, szinte anyanyelvi szinten ismerte. Itt végezte el a gimnáziumot is, történelemhez, irodalomhoz értő, de alapvetően közgazdasági, sőt műszaki érdeklődésű apja azonban kereskedőt akart belőle nevelni.

Veress Sándor és felesége, Birizdó Lujza első gyermekükkel, Endrével, Bukarest, 1870.

egész sorozat követte a Hunyad megyei magyar és román népeletről, az ottani történelmi tájakról, városokról, neves egyéniségekről, történelmi személyiségekről. Felsőbb iskolába szülei Kolozsvárra küldték tanulni, apja kedvéért elvégezte a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia tanfolyamát is. Ennek sikeres elvégzése után hivatalnokként dolgozott Bukarestben, ami azt is jelentette, hogy apja halála után a családfői feladatok egy részét is át kellett vennie.

Többek között folytatni akarta a bukaresti magyarság érdekében édesapja által elkezdett munkát is. Ennek egyik jele az 1890-es *Bukaresti Magyar Képes Naptár*, aminek szerkesztésével és kiadásával Romániában lakó magyar honfitársainak „köztük termő szellemi táplálék”-ot akart adni, az előfizetésből befolyt összegből pedig a két bukaresti magyar elemi iskolát kívánta támogatni. Az akkori romániai viszonyok azonban nem kedveztek az ilyen törekvéseknek. A naptár megjelent ugyan, de a befolyt összegből még a nyomtatás költségei is alig térültek meg. Ez a kudarc arra bírta családját, hogy hazatelepedjenek az akkori Magyarországra.

Még Bukarestből levelezője lett a Vasárnapi Újságnak és több más egykorú magyar folyóiratnak. Tizenhat éves volt, amikor a Vasárnapi Újság első cikkét közölte, amit aztán gyors egymásutánban több is követett. Közülük leginkább a *Szent Demeter*, az *esőhozó* címűt szokták emlegetni. Ezt a saját megfigyeléseken, gyűjtéseken, korai forráskutatásokon alapuló néprajzi közleményt

Még Bukarestből levelezője lett a Vasárnapi Újságnak és több más egykorú magyar folyóiratnak. Tizenhat éves volt, amikor a Vasárnapi Újság első cikkét közölte, amit aztán gyors egymásutánban több is követett. Közülük leginkább a *Szent Demeter*, az *esőhozó* címűt szokták emlegetni. Ezt a saját megfigyeléseken, gyűjtéseken, korai forráskutatásokon alapuló néprajzi közleményt

Veress Endre édesanyjával és testvéreivel, Kolozsvár, 1894.

Kolozsvárra költöztek, ahol Endre beiratkozott a Kolozsvári Egyetem Bölcsészettudományi Karára történelmi stúdiumokat hallgatni. Elsőéves egyetemi hallgató volt, amikor pályadíjat nyert Báthory Endréről írt tanulmányával. Életrajzírói azt mondják, hogy ez a pályadíj, ez a kezdeti siker két vonatkozásban is meghatározta pályáját: történész lesz, fő kutatási területe Erdély, kora a Báthoryak kora lett. Már mint egyetemi hallgató kiterjedt levéltári kutatásokba fogott. Bejárta Magyarországot, Ausztriát, Németországot, Csehországot, Romániát, Lengyelországot, Olaszországot levéltárait és végeredményben egész életén át anyagot gyűjtött, iratokat másolt egyelőre akkor még bizonytalan körvonalakkal mutatkozó, *Erdély története a XVI-XVII. században* címmel tervezett hatalmas összefoglaláshoz. 1893-ban a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémián tanított, majd 1894-től 1897-ig a bécsi oklevéltani intézetben dolgozott és kiegészítette egyetemi tanulmányait. Történelem-földrajz szakos tanári oklevelet szerzett, majd 1898-ban ledoktorált. 1898-tól 1905-ig a dévai állami főreáliskolában tanított történelmet, ez azonban nem volt a neki való munkahely. Így ítélte meg helyzetét a korabeli tudományos élet is, Kolozsvárra hívták, ahol az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárosa lett. A nagy hírű, gazdag levéltár valóságos otthonává vált. A már régóta folyó anyaggyűjtésnek egyre gyakrabban mutatkoztak meg az eredményei kisebb-nagyobb feldolgozások, forráskiadások formájában, de már jelentkeztek nagy forráskiadványai is. Az itt végzett történelmi kutató- és forrásfeltáró munkája közben döbbsent rá, hogy nem írhatja meg Erdély történetét, a Báthoryak históriáját anélkül, hogy ne ismerné, és esetleg ne írná meg az erdélyi románok történetét is. Többször idézte, majd idézték vele kapcsolatban Gheorghe Barițiu román történész felismerését: „már 900 éve nem lehet a románok történetét megírni Magyarország történetének segítségével nélkül és viszont”. Eddig csak apja, családja, magyar barátai, ismerősei és saját sorsán keresztül láthatta a magyar-román együttélés kérdéseit, most viszont a régi föliánsok nyomán olyan idők ismertek meg, amikor a nemzeti megkülönböztetésnek még nyoma sem volt. Amikor a móc és a székely, a csángó és a román, a magyar, a szász és a többi etnikum úgy élt egymás mellett, hogy ellentéteiket diktálhatta vallás, gazdasági érdek és még sok minden, de a nemzetiségi hovatartozás aligha.

Kolozsvár, 1895.

Amikor azt kellett látnia, hogy elvakult emberek mondvascinált ürügyekkel egymásnak ugrasztják az általa elválaszthatatlannak hitt magyar és román népet, hogy egyre nehezebb lesz Romániában magyarként élni, elhatározta, hogy a történelemhez fordul igazságért. Nagy lendülettel fogott hozzá Erdély történetének kutatásához. Nem elégedett meg a magyarországi levéltárak anyagának tanulmányozásával, Európa minden nevezetesebb levéltárát átkutatta, hogy

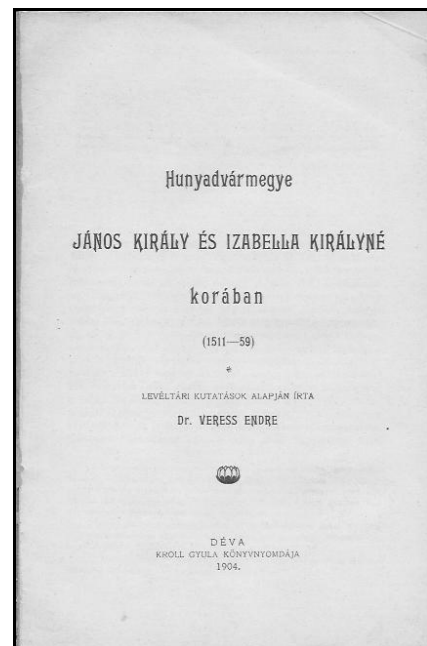
az általa legjellemzőbbnek tartott kornak, a 16-17. század erdélyi történetéről pontos képet alkothasson. Bár eleinte a szakmai féltékenység sok nehézséget okozott számára, a nagy munkák gyorsan követték egymást.

Először *Izabella királynőről* (1903), *Zalánkeményi Kakas Istvánról* (1905), *Berzeviczy Mártonról* (1911), *Czélkúti-Züllich Rudolfról* (1911), *Halmágyi Halmágyi Istvánról* (1912), *Bethlen Gáborról* (1914) szóló életrajzait adta ki, majd 1910-ben hozzáfogott egy nagyszabású terv, az ötven kötetre tervezett *Fontes Rerum Transylvanicarum et Hungaricarum* (Erdélyi és magyarországi történelmi források) megvalósításához. A munkát megtörte az első világháború. Veress Endre, tartva attól, hogy Erdély könnyen hadszínterré válhat, 1915 őszén Budapestre költözött. Előbb a kultusz-, majd pedig a külügyminisztériumban vállalt munkát. Mindkét helyen a nacionalizmus ellen küzdve, kutatásaival a magyarsággal együtt élő, illetve a velünk szomszédos népek felemelkedését, a valóban testvéri, egyenlő lehetőségekkel rendelkező, békés együttélés biztosítását kívánta szolgálni. A világbéke és a szabadság jelszavaival érkező polgári demokratikus forradalom, majd a proletárforradalom eszméi az ő elképzeléseinek megvalósulását is ígérték. 1918-ban még csak csatlakozott az értelmiség nemzeti megbékélést hirdető felhívásához, de 1919-ben – mint a nemzetiségi minisztérium, majd a külügyminisztérium dolgozója – már ő készítette el azt a kétnyelvű, román és magyar nyelvű röpiratot, melyben a közös történelemre és az egymásrautaltságra (főleg gazdasági egymásrautaltságra) hivatkozva szólítja fel Erdély nemzetiségeit a megbékélésre. „Jó viszonyban kell élni Erdélyben magyaroknak, románoknak, szászoknak, mert néprajzi elhelyezkedésük nem olyan, hogy egymástól különválva fejlődhetnének ... mert ha egymással viszálykodnak, akkor egyformán tönkremennek valamennyien”. Nem rajta múltott, hogy valójában nem segíthetett: az évszázadok óta felgyülemlt, sokszor mesterségesen is szított ellentéteket, bajokat nem tudta felszámolni.

Tevékenysége azonban így is elég okot szolgáltatott arra, hogy kényszernyugdíjba küldjék (1921). Nyugdíjazása csak anyagi vonatkozásban volt káros, kutatómunkája szempontjából még egyenesen hasznosnak is tekinthető, mert ettől kezdve minden idejét és erejét a tudománynak szentelhette.

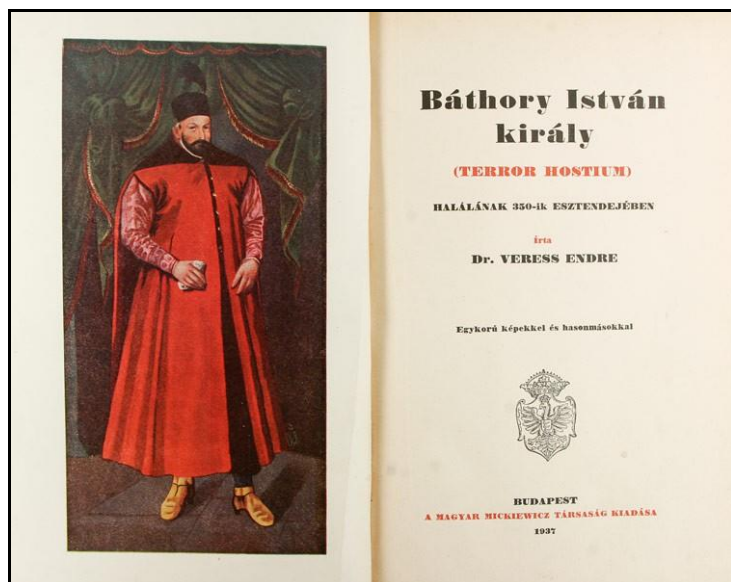
Pacifista és internacionalista világszemlélete későbbi munkásságát is meghatározta. Azokban az években, amikor szeretett népei közé új és értelmetlen határokat húztak, a magyar és a román politika kölcsönösen igazságtalan sovinizmusa a végsőkig fokozódott, óriási lelki erővel felül tudott ezen emelkedni, annak ellenére, hogy ezzel kirekesztette magát a hivatalos elismerésekből. Bátran egyengette a közös jövő útját a közös múlt dokumentálásával még akkor is, ha ezt a román nacionalizmus saját céljaira próbálta felhasználni. Egyre élesebben látta a térség népeinek sok közös vonását és érdekét. Barátokat keresett Jugoszláviában, kutatta a közös magyar-lengyel történelmi múltat. Ekkor lett számára fontossá Báthory István alakja, akinek életrajzát rendkívüli gondossággal írta meg. Barátokat talált a román tudósok között is, akiknek munkáját szívesen segítette. 1922-ben egy román-magyar könyvtár megalakításával kezdett el foglalkozni, hogy a legjellemzőbb román irodalmi művekkel a magyar nyelvű olvasóközönség is megismerkedhessen.

Az akkori magyar kultúrpolitika azonban nem pártfogolta a környező népek életével, történelmével tárgyilagosan foglalkozó művek kiadását. Veres Endre ezért kénytelen volt nagyszabású tervei megvalósításáért a románokhoz, a Román Tudományos Akadémiához,

illetve az úgynevezett Királyi Alapítványokhoz fordulni. Tanulmányai egy részét románul írta és ezek sorozatosan Romániában, a legszínvonalasabb román folyóiratokban jelentek meg. A Román Tudományos Akadémia és a Királyi Alapítványok karolták fel nagyszabású tervének folytatását is, az 50 kötetre tervezett *Fontes Rerum Transylvanicarum et Hungaricarum* című forráskiadványt, melyből idehaza odáig csak 12 kötet jelent meg (1910-1921). A *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* című sorozatból 1929-1939 között 11 kötet jelent meg. Indítéka régi munkatársának, Kremer Miklósnak a kolozsvári „Ellenzék” 1932. január 10-i számában megjelent „Verjünk hidat!” című cikkének alap gondolata volt: „...gözerővel hirdessük a dunavölgyi közigazdálkodás szükségességét...”. Előkészítette az 50 kötetre tervezett mű egész anyagát, és ha a második világháború nem jött volna közbe, a Román Tudományos Akadémia ki is adta volna az egészet. Sorozatát méltán tartották a nagy román történész, Eudoxius Hurmuzuki (1812-1874) *Documente privitoare la istoria Românilor* című nagy műve folytatásának is.

Maga Veress Endre román-magyar bibliográfiáját, a *Bibliografia Romana-Ungara*-t tartotta főművének, vagyis négyszáz év román vonatkozású magyar, illetve magyar vonatkozású román kiadványait felsoroló és ismertető munkáját (annotált bibliográfia). Három első kötetét a Román Tudományos Akadémia adta ki (1931-1939), a negyedik, az utolsó kötet azonban már nem láthatott napvilágot.

Levéltári, bibliográfiai gyűjtőmunka, illetőleg forráskiadás alkotta tehát tevékenysége gerincét. Feldolgozásai zöme Erdély XVI-XVII. századi történetével és ezen belül főleg a Báthory családdal foglalkozik. A nagyközönség, amely a forráskiadványokról, a bibliográfia-áról nemigen vett tudomást, leginkább az 1937-ben kiadott *Báthory István király* című művét ismeri. Ez a nem kizárólag tudományos módszerekkel megírt, sok-sok korábbi kutatást, óriási ismeretanyagot magába olvasztó, irodalmi igényekkel is fellépő mű egyaránt szól a szak-

emberekhez valamint az olvasóközönséghez.

Ha kevesen is, de voltak, akik meglátták törekvésének tisztaságát. Közülük az egyik a gyulai születésű Horváth Jenő, aki – amikor 1931-ben Gyula városa elhatározta, hogy megírta és kiadja várostörténetét - Veress Endre adottságait látva azt ajánlotta, hogy őt bizzák meg az oklevéltár megszerkesztésével. Az *Oklevéltár* 1938-ban, a Scherer-féle várostörténet mintegy harmadik köteteként jelent meg, sok új adattal gazdagítva a történettudományt. Másik tisztelője Németh László volt, aki főleg Veress Endre tisztességes szándékát hangsúlyozta. Balogh Edgár a közös román-magyar érdekeket ismerte fel munkásságában, de üdvözölte nacionalizmustól mentes tevékenységét Romániából Ivan Bianu is. Igaz, a felsoroltakon kívül alig-alig jutott barátságos elismeréshez, hiszen minden és mindenki a saját érdekében igyekezett kihasználni a kialakuló politikai helyzetet.

Sok-sok nagy munkája közül egyről szükséges még szólni. Arról a rövid kis cikkről, amit *Békés városa* címmel 1940-ben írt és itt, Békésen, a szülővárosban, a Békési Naptárban jelentetett meg. Bár nem sokat járt Békésen, az említett kis cikk egy békési látogatásának állít

emléket, amiben leírja, 1940-ben milyen is volt a város. Több azonban egy egyszerű leírásnál, ebben sem tagadta meg magát, a nagy tudású történészt, a társadalom fejlődését figyelő, ismerő tudóst.

Veress Endre feleségével, Méhely Máriával,
Róma, 1906.

A nemzetek közötti fokozódó ellentét lehetetlenné tette munkáinak, elsősorban a *Documente* és a *Bibliográfia* újabb kötetének megjelentetését. Új témákat keresett, cikkeket írt, előadásokat tartott, összeállította saját bibliográfiáját, ami a mai napig várja a kiadást. 1944-ben Kolozsvárott jelent meg *Báthory István levelezése* című kötete.

Veress Endre budai lakását 1944-ben bombatalálat érte, talán ennek hatására 1946-ban Pécsre költözött családjával. Ide menekítette megmaradt bútorait, könyvtára egy részét és főleg kézirat- és jegyzetanyagát. Már Pécsen rendezte sajtó alá 1948-ban megjelent, legutolsó könyvét, a *Báthory István levélváltása az erdélyi kormánnyal* című tanulmányát. Ez utolsó befejezett munkájának is bizonyult, 28.000 oldalnyi kézírata maradt máig kiadatlan.

1953. november 24-én, **60 éve** Pécsen hunyt el, ott is temették el. Hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyv-, illetve Kézirattárába, az Országos Levéltárba és az Országos Szécsényi Könyvtárba került, a sok esetben ma már máshol el nem érhető, pótolhatatlan anyag így nem veszett el, hanem hozzáférhetővé vált kutatóink számára.

Részlet a Veress Emlékszobából

A finomlelkű, művészi hajlamokkal bíró Méhely Máriával kötött házasságából három gyermeke született: Sándor világhírű zeneszerző, Endre énekes és zeneművész és a 10 hónapos korában meghalt Pál.

1961-ben Békés község tanácsa végrehajtó bizottsága emléktáblát helyezett el és lepezett le Jantyik utcai szülőházán, múzeumunk ekkor kezdte meg a hozzá fűződő dokumentumok gyűjtését. 1978. november 23-án, Veress Endre születésének 110., halálának 25. évfordulójára városunkban szer-

veztek sokrétű emlékűnnepséget. A megemlékezés szerves része, kiemelkedő eseménye volt, hogy a Békési Galériában megnyitottuk – ma már nem látható – Veress Emlékszoba című állandó kiállításunkat.

Érdemeinek méltó elismerése még várat magára, mint ahogy nagy álmának, a századok óta egymásra utalt dunavölgyi népeknek egymásra találása is. Munkásságával mindvégig a kelet-európai népek megbékélését, egymásra találását próbálta segíteni.

Hisszük, hogy nem hiába vezérelte egész életében kedvenc hősének, Báthory Istvánnak jelmondata: „**Hiába él, aki senkinek sem használ!**”